

Exsecutio maiorum — exsecutio filiorum

Szent István Intelmeinek VIII. fejezete viseli a *De executione filiorum* címet.¹ Valószínű, hogy az Intelmek fejezetcímei egyidősek magukkal a fejezetekkel² és nyilvánvaló, hogy az, aki az egyes fejezetek címét adta, a cím megalkotásánál a fejezet tartalmát próbálta egy rövid szerkezetbe sűríteni. Több helyen, így a második, az ötödik, a nyolcadik és a kilencedik fejezeteknél, a fejezetek első mondatából szerkesztett címet, nem törődve azzal, hogy esetleg a cím a magyarázattal szolgáló fejezet nélkül félreérthető, hiszen a cím és a fejezet egymás mellett maradt. Egészen másként járt el Szent István Nagylegendájának az írója, amikor az Intelmekről röviden megemlékezett.³ Vigyáznia kellett arra, hogy az egyes fejeze-

¹ *De executione filiorum. Executio maiorum in regali dignitate octavum possidet locum. Regale ornamentum scio esse maximum antecessores sequi reges et honestos imitari parentes. Qui enim antecessorum decreta spernit patrum, nec divinas procurat leges. Patres enim idcirco sunt patres, ut nutriant filios ideoque filii sunt, ut obediant parentibus. Qui patri suo resistit, inimicus dei consistit. Omnes enim inobedientes deo sunt resistentes Spiritus quidem inobedientie dispergit flores corone. Inobedientia enim totius est regni pestilentia. Propterea, fili karissime, edicta patris tui, scilicet mei semper tibi sint promptuosa, ut prosperitas tua ubique regalibus dirigatur habenis. Mores quidem meos, quos regali vides convenire dignitati, sine vinculo totius ambiguitatis sequere. Grave enim tibi est huius climatis tenere regnum, nisi imitator consuetudinis ante regnantium extiteris regum. Quis Grecus regeret Latinos Grecis moribus aut quis Latinus regeret Grecos Latinis moribus? Nullus. Idcirco consuetudines sequere meas, ut inter tuos habearis precipuus et inter alienos laudabilis. (Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. E. Szentpétery (továbbiakban: SRH). Bp. 1938. II. 626.)*

² Horváth János: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954. 131.

³ Ipse [sc. S. Stephanus] quoque paterne dilectionis ardore compunctus libellum de institutione morum constituit, in quo fideliter et amicabilem verbis eum admonitionis spiritualis alloquitur instruens, qualiter ante omnia debeat observare fidem catholicam, confirmare statum ecclesiasticum, honorem impendere dignitati pontificum, principes et milites diligere, iudicium observare, patientiam in cunctis actibus habere, hospites benigne suscipere, benignius nutrire, sine consilio nichil agere, maiores suos ante oculos semper habere et ad exemplum statuere, orationis officium frequentare, pietatem et misericordiam cum ceteris virtutibus possidere. (SRH 391.)

tek tartalmát félreérthetetlenül visszaadó kifejezésekkel foglalja össze az Intelmek mondanivalóját. Így míg az Intelmek szerzője a VIII. fejezet első két szavából az *exsecutio maiorum*-ból *exsecutio filiorum*-ot formált, addig a Nagylegenda szerzője a fejezetet a *maiores suos ante oculos semper habere et ad exemplum statuere* kifejezésben foglalja össze. Ezt Hartvik, a Kis- és Nagylegenda egybekovácsolója némileg átalakította.⁴ Ám sem a fejezetcímek szerzője, sem a Legendák írói nem tértek el a VIII. fejezet mondanivalójától. Ahogy nem tért el Mossóczy Zakariás sem a fejezet tartalmától akkor, amikor az Intelmeknek az Ilosvay-kódexben lévő szövegében a címben az *exsecutio* szót a szövegben szintén előforduló *obediencia*ra változtatta.⁵

Ugyanígy a *Corpus Iuris Hungarici* kiadói sem, akik a szövegben az *exsecutio* szót *imitatio*-ra, a cím *exsecutio filiorum*-át *Quod maiores imitari debeant et filii obedire parentibus* mondattá bővítették.⁶

Volt azonban akit a fejezet tartalmának a Szent István Nagylegendájában lévő megfogalmazása és a címul szereplő kifejezés közötti különbség arra a következtetésre vezetett, hogy a VIII. fejezet nem eredeti része az Intelmeknek, hanem későbbi betoldás.⁷ Igaz ugyan, hogy nemcsak ez a szempont vezérelte e következtetés levonására a VIII. fejezet egykorúságában kételkedő szerzőt, hanem az ugyanezen fejezetben szereplő *antecessores sequi reges* kifejezés és a *Grave enim tibi est huius climatis tenere regnum, nisi imitator consuetudinis ante regnantium extiteris regum* mondat is. Álláspontja szerint ugyanis sem az előbbi kifejezést, sem az utóbbi mondatot nem használhatta első királyunk, hiszen első királyunk nem buzdíthatta a fiát a királyelődök követésére, különösen nem e vidék királyainak a követésére. Az *antecessores sequi reges* azonban felfogható általános, elvi jellegű kifejezésnek is, és így azt első királyunk is tanácsolhatta a fiának. Az viszont már kevésbé látszik valószínűnek, hogy az első királyunk a *huius climatis regnum* megtartásának feltételül a *consuetudo ante regnantium regum* követését jelölje

---

⁴ *maiores suos ante oculos semper ad exemplum statuere ...* (SRH 428.)

⁵ Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. 138. (jegyzet).

⁶ Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Bp. 1899. 14.

⁷ Guoth Kálmán: Egy forrás két történet szemlélet tükrében. Századok 76 (1942) 43–64. Deér József: A szentistváni Intelmek kérdéséhez. Uo. 435–452. Guoth Kálmán: Megoldandó kérdések az Intelmekben. Uo. 77 (1943) 1–40. Balogh József: „Ratio” és „mos”. A római jog megújulásának nyomai a szentistváni Intelmekben. Egyetemes Philológiai Közlöny. 67 (1943) 273–336. Horváth im. 116–131. Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történelmi irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp. 1967. 199–226.

meg. Azonban ennek az ellentmondásnak is megtalálható magában a szövegben a feloldása. A rímes prózában írt szövegben ugyanis nem lehetett másként stílusosan beilleszteni ezt a mondatot, csakis úgy, hogy a regnum-mal rímelnie kellett a rex szónak, s azt a szerző a regum alakban találta meg. Hogy így némileg félreérthetővé, helyesebben félremagyarázhatóvá tette a mondatot a szerző, azzal keveset törődött, hiszen a fejezet egészéből teljesen egyértelműen kiderül, hogy első királyunk a saját mores-ának és consuetudo-jának követésére oktatja a fiát, Szent Imre herceget. Ami tehát az Intelmek VIII. fejezete címének és a Nagylegenda róla készült tartalmi kivonatának elütő voltát illeti „a legendaíró valóban kénytelen volt a De exsecutione filiorum címet a fejezetből vett tartalmi kivonattal helyettesíteni, mert az eredeti cím a legenda felsorolásában valóban kétértelmű lenne a benne előforduló genitivus obiectivus és subiectivus értelmezési lehetősége folytán”.⁸

Mitől kétértelmű azonban az exsecutio szó, illetve mit jelent eredetileg és mi a jelentése ebben a szerkezetben? Az exsequor, illetve az executio jelentését a persequi, curare, agere, vindicare, postulare igékkel, illetve az ad finem vagy ad effectum perducere kifejezésekkel jelölik meg.⁹ Elképzelhető tehát mit gondolna az Intelmek olvasója, ha a maiorum exsecutio kifejezést genitivus obiectivusnak véve, és maiores exsequi-nek értelmezve, a fent felsorolt igék illetve kifejezések valamelyikéből próbálná megfejteni. Nyilván ennek a félreérthetőségnek elkerülésére, no meg abból a célból, hogy kiderüljön az exsecutio maiorum genitivus obiectivus jellege, tette meg az Intelmek szerzője a VIII. fejezet címéül az executio filiorum kifejezést. A két kifejezés jelentése ugyanis mondattá feloldva ez: Filii exsequuntur maiores suos. Ebből egyértelműen kiderül ugyanis, hogy az executio jelentése a fent felsorolt igék és kifejezések egyik jelentésére sem illik rá. Szerencsére a fejezet mondanivalója világos. Egyértelműen az antik hagyományokban is meglévő mos maiorum-nak az utánzását, követését tanácsolja Szent Imre hercegnek, az Intelmek címzettjének.¹⁰ A szövegben a mos maiorum követését, utánzását az imitari és a sequi szavak fejezik ki, az antecessores sequi reges és a honestos imitari parentes, illetve a mores ... sequere és a consuetudines sequere kifejezések-

⁸ Horváth im. 131.

⁹ Thesaurus linguae Latinae. Lipsiae MCMXXXI—MCMLIII. V/2. col. 1849—1854. Lexicon Latinitatis mediae aevi Hungariae. Ed. Iván Boronkai et Ibolya Bellus. III. Budapest, 1992. 459—460.

¹⁰ Balogh im. 273. Érszegi Géza: Az ősök követése, elv vagy fikció az Árpád-kori forrásokban (Kézirat 1968).

ben. Sem a sequi, sem az imitari igék nem okoznak gondot, hiszen a jelentésük a szövegkörnyezettől függetlenül egyértelmű.

Ezt kevésbé mondhatjuk el az exsequi, illetve az exsecutio szavak jelentéséről. Hiszen — mint láttuk — az exsequi, illetve az exsecutio szavak jelentései között nem találunk olyat, ami az imitari/imitatio, illetve a sequi/secutio szavak jelentéséhez közelállna, noha az utóbbival még rokoni kapcsolatot is tart fenn, lévén annak továbbképzett változata.

Az exsequi/exsecutio helyütt való értelmének megfejtéséhez egy lépéssel közelebb visz, hogy az Intelmek más részeiben is nyomokban felfedezhető antik auktor, Sallustius hatása itt is kimutatható. Itt az Intelmek szerzője számára egyértelműen Sallustius De coniuratione Catilinae című művének következő részlete szolgált mintául: *Maiores nostri, Patres conscripti, neque consilii neque audaciae unquam eguere; neque illis superbia obstabat, quominus aliena instituta, si modo proba erant, imitentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratum ab Tuscis pleraque sumpserunt; postremo quod ubique apud socios aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur; imitari quam invidere bonis malebant.*¹¹ Azonkívül, hogy stílusukban is van hasonlóság annyiban, hogy mind Sallustius, mind az Intelmek szerzője feltételül szabják, a csakis a jó és csakis az illő dolgok követését, feltűnő az is, hogy a szövegben értelmileg egybeesik az imitari és az exsequi. „Az idegen intézményeket, ha jók voltak, leutánozták”, illetve „amit bárhol a szövetségeseiknél, vagy az ellenségeiknél jónak gondoltak, nagy igyekezettel otthon lemásolták”.

Hogy mennyire beleértik az exsecutio/exsequi szóba a példa követését, az egy másik helyből is kitűnik. Ambrosiaster Szent Pál apostolnak az efezusiaknak írt levelének „*gratias agentes semper pro omnibus in nomine Domini nostri Iesu Christi Deo et Patri subiecti invicem in timore Christi*” szavaihoz a következőket fűzi hozzá: „*Deo gratias in omnibus donis eius agere iubemur, qui etiam adoptare nos dignatus est per Christum filium proprium, per quem cognovimus eum et didicimus in spiritu Deum, quia Deus spiritus est, adorandum alter alteri se subiciens propter timorem Christi, qui humilitatem exsequendam mandavit*”.¹²

---

¹¹ C. Sallustius Crispus: De coniuratione Catilinae 51, 37–39. Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk. Érszegi Géza. Budapest, 1988. 204.

¹² Ambrosiastri qui dicitur commentarius in epistulas Paulinas. Rec. H.J. Vogels. Pars tertia. Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum LXXXI. Vindobonae 1969. Ad. Efesios 5,20–21.

Persze a [Christus] humilitatem exsequendam mandavit kifejezésben az exsequi-t egészen nyugodtan fordíthatnánk egyszerűen Sallustius szövegébe is beillő „megvalósít” szóval is, ám miként Sallustius szövegének környezete is utal arra, hogy itt utánzással történő megvalósításról van szó, úgy Szent Pál levelében is megtalálhatjuk ezt az utalást, mégpedig a filippieknek írt levelében, ahol is Krisztusról szólva írja: „humiliavit semetipsum factus oboediens usque ad mortem”,¹³ de megvan közvetlenül Krisztus szavai között is az erre való utalás, amikor azt mondja: „discite a me, quia mitis sum et humilis corde”.¹⁴

E helyek ismeretében aligha értelmezhető Ambrosiaster idézett kifejezése más-ként, mint: „Krisztus parancsa az, hogy példája nyomán (azaz utánzással) valósuljon meg (bennük) az alázatosság”. Az imitatio/imitari és az exsecutio/exsequi szavak jelentésének Sallustius szövegében való egybeesése, vagy közel azonos voltak ellenére mégsem lehet a két szót kölcsönösen felcserélni egymással. Ugyan az exsequi helyett nyugodtan állhatna az imitari, azonban az instituta imitari helyett az instituta exsequi legfeljebb csak azt jelentené, hogy „intézményeket létrehozni, kivitelezni.” Ugyanígy szélesebb szövegösszefüggés ismeretének hiányában nem kellene Ambrosiaster szövegének olvastán a humilitatem exsequi kifejezés humilitatem imitari értelmére sem gondolnunk.

Tehát levonható az a következtetés, hogy az exsequi csak bizonyos szövegösszefüggésben horodzhatja az imitari jelentését, illetve csak bizonyos szövegösszefüggésben helyettesíthető vele.

Ha ez így van, akkor feltehetően hibás az Intelmek VIII. fejezetében az exsecutio maiorum, illetve executio filiorum kifejezés, hiszen itt nincs olyan értelemmódosító szövegkörnyezetük, amely kikényszerítené az executio egyértelmű imitatio jelentését. Vajon miért maradt el ez az értelmet módosító szövegkörnyezet? Erre választ a szöveget ismét csak a stílus oldaláról megközelítve lehet adni. A fejezet megfogalmazására jellemző, hogy a szerző az általánostól a sajátosig vezet a gondolatot, mégpedig keretes megoldásban úgy, hogy az általánosságban mozgó első mondatnak az utolsó helyen álló sajátost kifejező mondat felel meg a következőképpen:

---

¹³ Phil. 2,8.

¹⁴ Matt. 11,29.

	Általános	Sajátos
1.	Exsecutio maiorum ...	... consuetudines sequere meas
2.	... antecessores sequi reges ...	Mores quidem meos, quos regali vides convenire dignitati ... sequere
3.	... filii sunt, ut obediant parentibus.	... edicta patris tui scilicet mei semper tibi sint promptuosa...

Míg az általános megfogalmazásában csak a királyelődök követéséről van szó, addig a sajátos megfogalmazásában már nem általában a királyelődök, hanem a királyelőd, a Szent István követését írja elő. Ugyanúgy az általános részben az ősök követése áll, a sajátos részben már az apa, Szent István sajátos vonásainak, mores-ának és consuetudo-jának a követéséről beszél.

A tudatosan alkalmazott stílus megannyi jele után nyilvánvaló, hogy a szerző nem alkalmaz kettős genitivusos szerkezetet még akkor sem, ha emiatt a szövegkörnyezettől elszakítva nem lesz egyértelmű a mondanivalója. Ha ugyanis az exsecutio maiorum kifejezésbe be kívánta volna venni az exsecutio szót egyértelművé tevő mores vagy consuetudo szavakat, óhatatlanul kettős genitivusos, stílus-talan szerkezetet kellett volna alkotnia. Minthogy ezt nem tehetette, ellipsist alkalmazott és így önmagában ugyan félreérthető, ám a szövegkörnyezet alapján egyértelmű kifejezést alkotott.¹⁵ Tehát mind a stílusos gondolatmenet alkalmazásának, mind a kettős genitivusos szerkezet elkerülésének kívánalma odavezetett, hogy a szövegben exsecutio maiorum, a címben pedig exsecutio filiorum fejezze ki a filii exsequuntur mores suorum maiorum mondatba összefoglalható mondanivalóját a szerzőnek.

Valójában itt be is fejezhetném az exsecutio maiorum — exsecutio filiorum-ról szóló fejtegetést, hiszen — miként az a Sallustius és Ambrosiaster szövegével való összevetésből kiderül — az exsecutio/exsequi értelmezhető az imitatio/imitari szavakkal is, igaz csakis a jelentést módosító szövegkörnyezetben. Hogy a címben, illetve a szöveg első szavaiban mégis miért van ellipsis, azaz miért hiányzik az értelemmódosító környezet, arra a stílus vizsgálata alapján próbáltam választ adni. Nem élhetett ugyanis a szerző a jelentést módosító szó beiktatásával, mivel a le-

---

¹⁵ Lausberg, Heinrich: Elemente der literarischen Rhetorik. München 1967, illetve: Elementi di retorica. Bologna 1969. 170—171.

hető legáltalánosabban kellett fogalmaznia, valamint a jó stílus is megtört volna egy stílustalan kettős genitivusos szerkezet miatt.

Nem adtam azonban választ arra, hogy amennyiben az imitari és exsequi megfelelő körülmények között jelentésmódosulás nélkül felcserélhető, akkor vajon miért nem alkalmazta az Intelmek írója a fejezet első szavául a félre nem érthető imitatio szót az igencsak problémát okozó exsecutio szó helyett. Valószínű, hogy azért nem, mert az exsecutio szónak többletjelentése van az imitatio-val szemben. Az exsecutio szó további jelentésének firtatása ismét a stílus területére vezet bennünket. A fejezet felépítése ugyanis premisszák, valamint az enim és quidem explikatív kötőszavakkal jelzett bizonyítékok egymásutániságán épül fel. Ezt a következtetést ἐπιχειρήματα-nak nevezik, aminek a latin neve: exsecutio, miként azt Cassiodorus Senator magyarázza. Konkrétabban: Cassiodorus a 26. zsoltár első két sorát mint premisszát és a további öt sorát mint bizonyítékot idézi:

Dominus illuminatio mea et salus mea: quem timeo?
Dominus protector vitae meae: a quo trepidabo?
Dum appropriant super me nocentes, ut edant carnes meas.
Qui tribulant me inimici mei,
ipsi infirmati sunt et ceciderunt.
Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum.
Si exurgat adversum me proelium, in hoc ego sperabo.¹⁶

A 36. zsoltár első négy sora ugyancsak hasonló felépítésű:

Noli aemulari in malignantibus,
neque zelaveris facientes iniquitatem;
quoniam tanquam faenum velociter arescent
et quemadmodum holera herbarum cito decident.¹⁷

¹⁶ Ps 26,1—3. Hos tres versus paulo sollicitius audiamus, sunt enim magnae argumentationis formulā comprehensi, quam Graeci epichirema, Latini executiones vel approbationes vocare maluerunt. Hoc argumento utimur quoties rem, de qua agitur, per exemplum aliquod probare contendimus. (F. Magni Aurelii Cassiodori Senatoris expositio in psalmos. Patrologia Latina LXX. Rec. J-P. Migne.).

¹⁷ Ps 36,1—2. Quapropter in his duobus versibus etiam illud argumentum declaratur eximium, quod dicitur epichirema, Latine exsecutio sive argumentum, quod rei dubiae fidem per exempla confirmat. (Uo.).

E sorokról szólva említ meg Cassidorus, hogy ezeken a helyeken a zsoldár szerzője ἐπιχείρημα-t, latinul exsecutio-t vagy approbatio-t alkalmaz. Az ő magyarázata szerint az exsecutio olyan érv(elés), amely a mondandót példával erősíti meg. Azt hiszem ez az a jelentés, amely szintén közrejátszhatott abban, hogy az Intelmek szerzője az exsecutio szót tegye meg a fejezet fő mondanivalójának kifejezőjéül. Ugyanis az exsecutio „példával megerősít, bizonyít” jelentése az exsecutio maiorum-ot genitivus subiectivusszá és az exsecutio filiorumot genitivus obiectivusszá alakítja. Vagyis nemcsak a filii exsequuntur mores suorum maiorum jelentés rejtőzhet az exsecutio maiorum-exsecutio filiorum kifejezésekben, hanem a maiores exsequuntur mores filiorum suorum is. Azaz a fejezet címével és első szavával a szerző azt a kölcsönhatást kívánta kifejezni, ami az elődök például vétele és példamutatása között fennáll, s ezért volt szükség arra, hogy olyan szót válasszon mondanivalója bevezetőjéül, amely egyszerre kifejezheti mind a példaadást, mind pedig a példa követését, vagyis az apák gondoskodnak a neveléssel arról, hogy fiaik végbevigyék azt, amit ők elterveztek, a fiak pedig megtesznek mindent, hogy megvalósítsák atyáik terveit.